

XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ MUAFİYETİ ve TOPLUM YAPISI: VIDİN SANCAĞI'NDA MUAF VE MÜSELLEMLER

TAX EXEMPTION AND SOCIAL STRUCTURE IN THE OTTOMAN STATE IN THE XVI. CENTURY: EXEMPTED AND MUSELLEMS IN THE SANJAK OF VIDIN

Almila Gökçe ÖZCAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
almila.ozcan@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6715-0829

ÖZ

Geliş Tarihi:
11.10.2022

Kabul Tarihi:
21.12.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Osmanlı
Devleti, Balkan,
Vidin,
Vergi Muafiyeti,
Muaf
ve Müsellemeler

Keywords
Ottoman
State,
Balkan,
Vidin,
Tax
Exemption,
Exempted
and
Musellems.

Osmanlı toplumu vergi verme durumlarına göre askerî ve reaya olarak iki ana gruba ayrılmıştı. Osmanlı toplumunda bu iki gruptan farklı olarak bir de muaf ve müsellemler grubu vardı. Muaf ve müsellemler devlet için hizmet etmeleri şartıyla hizmetleri süresince birtakım vergilerden muaf tutulmuştu. Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin -askeriler haricinde toplumun bir başka kesimine- vergi muafiyeti tanınmasının sebebini ortaya koymaktır. Bu nedenle makalede vergi sayımları sonucunda vergi mükellefleri, vergiler ve bazı vergilerden muaf olanların kaydedildiği mufassal tahrir defterleri ana kaynak olarak seçilmiştir. Makalede serhat sancağı olan Vidin sancağının mufassal tahrir defteri kullanılmış, sancakta yaşayan muaf ve müsellemler grubunun üyeleri, devletin sancakta muaf ve müsellemler grubuna muafiyet verdiği vergiler ile muafiyet vermesine sebep olan hizmetler incelenmiştir. Buna göre devletin sancakta muaf ve müsellemler grubu olarak şahincilere, çakırcılara, sayyadân-ı mâhilere (balıkçılar); zenberekçilere, tüfenkçilere, neccarlara, bennalara, haddadlar, yaycılara; derbendçilere, martoloslara; gemilere yardım edenlere, gemicilere, köprücülere; cami meremmetçilerine; taşçılara; havass köylerinin halkına, âmâlara ve maddi durumu iyi olmayanlara vergi muafiyeti tanımıştı. Vidin'in serhat sancağı olması güvenlik konusunun ön plana çıkmasına yol açmıştır. Devletin sancakta muafiyet verdiği vergiler sırasıyla avarız-ı divaniye, tekalif-i örfiye ve tekalif-i şeriye türü vergilerdi.

ABSTRACT

Ottoman society was separated into two main groups as military and reaya according to their taxation status. In Ottoman society, apart from these two main groups, there was also a group of exempted and musellems. Exempted and musellems were exempted from certain taxes during their service, provided that they served for the state. The aim of this study is to reveal the reason why the Ottoman State –to another group of society other than the military- granted tax exemption. For this reason, in this article, detailed tahrir books, in which taxpayers, taxes and tax-exempted ones were recorded as a result of tax counts, was chosen as the main source. The detailed tahrir book of the Vidin sanjak, which was the borderland sanjak, was used. Members of the exempted and musellem group lived in the sanjak, the taxes that the state gave exemption to the exempted and musellems and the services that caused the exemption in the Vidin were examined. The state granted tax exemption to fishermen, hawkers, falconer; gunsmiths, rifleman, carpenters, builders, blacksmiths, bowmen; derbendçi, martoloses; sailors, ship keeper, bridgeman; repairman of mosque; stoncutters; the community which lived in privileged villages were called havass, blindman and poor men as a exempted and musellems group. The fact that Vidin was a frontier sanjak led to the security issue coming to the fore. The taxes that the state granted exemption in the sanjak were avarız-ı divaniye, tekalif-i örfiye and tekalif-i şeriye type taxes, respectively.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1187331>

Atıf/Cite as: Özcan, A. G. (2022). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vergi muafiyeti ve toplum yapısı: Vidin Sancağı'nda muaf ve müsellemler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2385-2400

Giriş

Osmanlı Devleti toplumu vergi ödeme durumlarına göre askerî ve reaya olarak iki ana sınıfa ayırmıştı. Askerî sınıf (yönetenler) vergi vermeyen; reaya (yönetilenler) ise vergi vermekle yükümlü olan gruptu (Tabakoğlu, 1999: 21, 23). Bu gruplardan askerîlerin görevi Osmanlı hukukunu uygulamak, böylece ülkede adâleti ve halkın refahını sağlamak, reayanın görevi ise üretim yapmak ve vergi vermek suretiyle askerî sınıfı desteklemek idi. (Yediyıldız, 1999: 344-360).

Osmanlı toplumunda askerîler ve reayadan farklı olarak muaf ve müsellemler denilen bir grup daha vardı. Bu grup raiyyet rüsümünden¹ tamamen muaf olan askerîler ile raiyyet rüsümünü tamamen ödemekle yükümlü olan reaya arasında yer almakta ve raiyyet rüsümünü kısmen ödemekteydi. Muaf ve müsellemlerin ayrıcalıklı olmaları devlet için belirli hizmetleri yerine getirmelerine bağlıydı (İnalçık, 2009: 52).

Osmanlı Devleti kademeli olarak vergi muafiyeti uygulamıştı. Devlet ilk olarak avarız türü vergilerden, ikinci olarak raiyyet rüsümünden ve üçüncü olarak şeri vergilerden muafiyet tanımaktaydı. Avarız-ı divaniyeden muafiyet genelde uygulanan en basit muafiyet idi. Raiyyet rüsümünden muafiyet genellikle fiili bir askerî hizmeti yerine getirenlere verilir. Tekalif-i şeriyeden muafiyet ise fevkalâde hallerde nadiren tanınırdı. Tekalif-i şeriyeden muaf olanlar raiyyet rüsümü ve avarız-ı divaniyeden de muaf tutulurlardı. Raiyyet rüsümünden muaf olanlar ise avarız türü vergilerden de muaf olurdu. Devlet XVI. yüzyılda şeri vergiler ve raiyyet rüsümünden muafiyeti kaldırıp yalnızca avarız türü vergilerden muafiyet tanımaya başlamıştı (İnalçık, 2009: 56).

Bu makalenin amacı XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askerîler dışında devlet adına iş yapan başka bir toplumsal gruba vergi muafiyeti tanınmasının sebeplerini ortaya koymak olduğundan ana kaynak olarak Osmanlı vergi ve nüfus sayımlarının kaydedildiği mufassal tahrir defterleri seçilmiş, Vidin sancağına ait H. 994/M. 1586 tarihli ve TKGM. TADB, TTD,199. numaralı mufassal tahrir defteri kullanılmıştır. Mufassal tahrir defterleri Osmanlı Devleti'nin XV. ve XVI. yüzyıllarda herhangi bir bölgesini, nüfus ve sosyo-ekonomik yapısını incelemek için en önemli kaynaklardır. Bir bölgenin bir tane bile olsa tahrir defterinin bulunması (özellikle fetihten sonra hazırlanmış ise) bölgenin Osmanlı öncesi ve tahririn yapıldığı dönemdeki durumu hakkında bilgi vermektedir. Defterlerde bir bölgenin nüfusu, sosyal tabaklaşması, üreticileri, vergi gelirlerine sahip olanlar, muaf olanlar hakkında bilgi ve tahmini de olsa vergi gelirlerini tespit etmek mümkündür. Burada önemli nokta defterde yazan vergi miktarının tahmini ve ortalama rakamlar olması ve defterin reayadan toplanan bütün vergileri içermemesidir. Ancak mufassal tahrir defterlerinin eksik kalan tarafları da mevcuttur. Bunlardan ilki bu defterlerin eksikliğini telafi edecek benzer serilerin olmamasıdır. İkinci sorun ise bir bölgede yaşanan demografik ve iktisadi değişiklikleri takip etmek için en az iki tahrir defteri gerekirken çoğu bölgenin iki tahrir defteri olmamasıdır. Diğer bir husus vergi veren nüfusun tasnifinde bazı aldatici veya kesin tanımlanmamış terimlerin olmasıdır (Öz, 1991: 432-434).

Bir bölgenin coğrafi ve stratejik konumu vergi muafiyetini doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple makalede yer olarak, Balkanlarda bir serhat sancağı olan Vidin seçilmiş, yol üzerinde bir serhat bölgesinde yaşayan muaf ve müsellemler incelenmiştir. Vidin, günümüzde Bulgaristan'ın kuzeybatısında Tuna Nehri'nin sağ kıyısında yer alan bir sanayi ve liman şehridir. Vidin'in tarihi dolaylı biçimde Roma dönemine kadar inmektedir. Ancak Roma şehriden geriye sadece Bdin şeklinde Slavlaşmış adı kalmıştır. Bu isim Türkçe'ye Vidin olarak geçmiştir. Bulgar Çarı Simeon idaresindeki Vidin piskoposluk merkezi idi. Vidin şehri Çar Simeon'un ölümü ve I. Bulgar İmparatorluğu'nun çöküşünden (968) sonra 1003 yılına kadar Bizans güçlerine karşı direndi ama sekiz aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirildi. Vidin'deki Bizans hâkimiyeti 1185 yılında şehrin tekrar Bulgarlar'ın eline geçmesine kadar sürdü (Kırel, 2013:103-104).

Bulgar Kralı İvan Aleksandır'ın 1369 yılında Macarları Tuna Nehri'nin öte yanına atmak için Türklerden yardım istemesiyle Osmanlı Devleti'nin Vidin ile ilk teması gerçekleşti. 1371 yılında Çirmen Savaşı'nda Osmanlılar Sırp'ların gücünü kırdı. Bunun üzerine Bulgar Kralı'nın Vidin'de yarı bağımsız bir prens olarak hüküm süren oğlu İvan Sratsimir Osmanlı'nın vassalı oldu. Yıldırım Bayezid Niğbolu Savaşı'nda Haçlıları yendi ve Vidin Prensiği'ni Osmanlı Devleti'ne kattı. Vidin şehri fetihten sonra Doğu Anadolu'dan gelen Türk göçmenlerle iskân edilmişti. Ancak Vidin -Feth-i İslam ve Bana'daki Müslüman nüfus dışında- hemen hemen tamamen Hıristiyan yerleşmesi olarak kalmıştı (Kırel, 2013: 103-104).

¹ (Halil İnalçık'a göre raiyyet rüsümü örfi vergilerdir. Diğer bir deyişle rüsüm-ı örfiyedir. Raiyyet rüsümü çift resmi ve bağlantılarından oluşmuştu. Çift resminin bağlantıları nim-çift, caba, kara, mücerred, bennâk dönüm ve tütün resmidir. Tekâlif-i örfiyye yani örfi vergiler devlet görevlilerinin yaptıkları görev harcamalarının reaya tarafından ödenmesi idi (İnalçık, 2009: 38-49 ve Akdağ, 2010: 560).

Osmanlı Devleti Vidin'i Tuna üzerinden gelebilecek saldırıları önlemek ve devletin kuzey sınırını korumak için bir üs ve kale olarak kullanmıştı (Kiel, 2013: 103-104). Vidin tarım ve hayvancılığa uygun bir coğrafyaya, Tuna Nehri'nin üzerinde önemli iskele ve kalelere sahipti. Bu durum Vidin'in bazen birinci derecede bazen de üçüncü derecede serhat şehri olarak kabul edilmesine yol açmıştı (Selçuk, 2018: 220).

Osmanlı Dönemi'nde sancak, kaza ve nahiye merkezi olan (Kayapınar, 2015: 81-82) Vidin idari yapılanmada 1527-1552 yılları arasında Rumeli eyaletine; 1552-1641 yılları arasında Tımsıvar eyaletine bağlıydı (Sezen, 2017: 790). Vidin Mihai Maxim'e göre XVI. yüzyılda Tımsıvar beylerbeyliğinden ayrılarak Rumeli Beylerbeyliğine (Maxim, 2012: 94); Zinkeisen'e göre III. Murat devrinin sonlarına doğru Tımsıvar eyaletine bağlanmıştı (Kayapınar, 2015: 83). Vidin batıda Semendire sancağı, güneyde Sofya sancağı, doğuda Niğbolu sancağı ve kuzeydoğuda Eflak ile çevriliydi (BOA, 2013: 1036). Vidin sancağında XVI. yüzyılda Vidin, İsfelik (Svrilig), Bana (Soko Bana), Zagoriye, Polomiye, Krivina, Timok, Çerna Reka ve Feth-i İslam (Kladovo) olmak üzere toplam 9 nahiye; Vidin, Bana, İsfelik, Filurdin, Belgrad ve Feth-i İslam kaleleri olmak üzere 6 tane kale bulunmaktaydı. Bu kalelerden Feth-i İslam Kalesi, Osmanlılar tarafından kurulmuş ve XVI. yüzyılda Vidin Kalesi'nden daha büyük bir kaleye dönüşmüştü (Kayapınar, 2015: 82).

Vidin Sancağında Muaf ve Müsellemler

Sancakta muaf ve müsellemler grubunu şahinciler, çakırcılar, sayyadân-ı mâhiler (balıkçılar); tüfenkçiler, neccarlar, bennalar, haddadlar, yaycılar; derbendçiler, martoloslar; gemiciler, gemilere yardım edenler, köprücüler; cami meremmetçileri; taşçılar; havass köylerinin halkı; âmâlar ve maddi durumu iyi olmayanlar oluşturmuştu.

Saray Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Sancakta saraya hizmet etmeleri karşılığında muaf olanlar şahinci, çakırcı ve sayyadan-ı mahiler idi. Osmanlı Devleti'nde avcılarının görevleri hükümdarla beraber ava gitmek, sarayda av kuşlarına bakmak ve dışarıda saray için av kuşu yetiştirmektir (Sertoğlu, 1986: 24). Osmanlı Devleti'nde saraydaki av kuşlarına bakan, hariçte hizmet edip saraya av kuşu yetiştiren üç avcı sınıfı vardı. Bu sınıflar ulufeli, tımarlı ve tekâliften muaf olmak üzere üç kısımdı. Avcılardan sarayda hizmet edenler maaşlı yani ulufeli idiler. Anadolu ve Rumeli'nde av kuşları yetiştirmekle görevli olanlar ise tımarlı ve muaf olanlardı (Uzunçarşılı, 1988: 422). Avcılardan muafiyeti olanların bir bölümü yuvacı ve yavrucu, bir bölümü ise avcı idi. Bunlar devletin dağlık ve taşlık yerlerde olan çakır, şahin ve atmaca yuvalarını korumakla görevliydi (Sofyalı, 1992: 70-72).

Osmanlı Devleti'nde taşra doğancılığı görevini yapanlara avcı (sayyadân) denilmekte ve sayyadlar kendi aralarında -uzmanlık alanına göre- şahinci, atmacacı, zağanoscu, bazcı, çakırcı, doğancı, sayyadan-ı mahi, yuvacı, kayacı, dideban, görünçeci, tülekçi, götürücü, yavrucu ve tuzakçı gibi isimlerle de anılmaktaydı. Sayyadların muaf olmaları için yuvalardan kuş elde etmeleri gerekmekteydi. Eğer avcılar kuş alamazlarsa vergi ödemek zorunda kalırlardı. Bu vergiye mürde baha denir, bu vergiyi Müslümanlar 150, gayrimüslimler 300 akçe olarak öderlerdi (Sarı, 2016: 297, 301). Şahinci ve çakırcılar yırtıcı kuşlardan şahin ve çakırcıların yuvalarını tespit eder, yavruları takip eder ve eğitirdi (Uzun&Aras, 2016: 100).

Vidin, XVI. yüzyılda Rumeli'de avcılık teşkilatlanmasının yayıldığı 38 merkezden biriydi (Alkan&Gökbğa, 2015: 31). Sancağın Bana nahiyesi hariç diğer nahiyelerinde avcılık teşkilatında çeşitli görevleri olan muaf ve müsellemler vardı. Bu nahiyelerden Çerne Reka avcılarının en yoğun olduğu nahiye idi.

Şahinciler

Şahinci avcı kuşlardan olan şahinleri yakalamak, beslemek yuvaları gözetip korumakla görevlidir (Erdem, 2019: 19). Taşradaki şahincilerin görevleri arasında muhafaza ettikleri yerlerin emniyetini sağlamak, o civarın temizliğini yapmak ve ormanları korumak da vardı (Özcan, 2010: 278).

Vidin sancağı kanunnamesine göre şahincilerin vergi düzeni eskiden beri aynı idi. Buna göre şahinciler avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemdi. Şahincilerden biri ölürse yerine yarar evladı getirilir ve o da sair şahincilerin muaf olduğu usule göre muaf ve müsellemler olurdu. Şahinciler haraç, ispençe, kendi baştinalarından elde ettikleri ürünler için öşr-i şıra, öşr-i kovan ve resm-i henazır vermezlerdi. Şahinciler kendi baştinalarından ziyade sipahi toprağında ziraat eder ve bağ dikerse kanun üzere öşür ve salariye verirdi. Şahinciler yüz koyuna kadar olan sürüleri için koyun resmi vermez ancak sürüsünde yüz koyundan fazla koyun varsa yüzden fazla olan kısımdan iki koyuna bir akçe verirdi. (TKGM. TADB, TTD. 199, s. 10a. ve 10b).

Sancağın 6 nahiyesinde şahinci cemaati vardır. Buna göre Çerne Reka nahiyesinin şahinci cemaati 87 nefer ve bunların evladı 53 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 441-442, 447-450); Zagorye nahiyesinin şahinci cemaati 54 nefer ve bunların evladı 6 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 450b, 449-452); Polomiye nahiyesinin şahinci cemaati 41 ve bunların evladı 14 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 451-458); Timok nahiyesinin şahinci cemaati 16 nefer

ve bunların evladı 18 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 448); Krivina nahiyesinin şahinci cemaati 9 nefer ve bunların evladı 4 nefer (TKGM. TADB, TTD.199: 447b) ve Feth-i İslam nahiyesinin şahinci cemaati 1 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 447b) idi.

Çakırcılar

Taşrada bulunan çakırcılar dağlarda çakır yuvalarına çıkıp çakır yavrularını toplar ve bunları av için yetiştirirlerdi (Özcan, 1993: 189).

Vidin sancağı kanunnamesine göre çakırcılar eskiden beri avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemdi. Çakırcılardan biri ölürse yerine yarar evladı getirilir ve o da sair çakırcıların muaf olduğu usule göre muaf ve müsellemler olurdu. Çakırcılar haraç, ispençe, kendi baştinalarından elde ettikleri ürünler için öşür-i şıra, öşür-i kovan ve resm-i henazır vermezlerdi. Çakırcılar kendi baştinalarından ziyade sipahi toprağında ziraat eder ve bağ dikerse kanun üzere öşür ve salariye verirdi. Çakırcılar yüz koyuna kadar olan sürüleri için koyun resmi vermez ancak sürüsünde yüz koyundan fazla koyun varsa yüzden fazla olan kısımdan iki koyuna bir akçe verirdi. (TKGM. TADB, TTD. 199, s. 10a. ve 10b).

Sancağın 3 nahiyesinde çakırcı cemaati vardı. Buna göre Çerne Reka nahiyesinde çakırcı cemaati 61 nefer, bunların evladı 48 nefer (TKGM. TADB, TTD,199: 440-444); Krivina nahiyesinde çakırcı cemaati 21 nefer, evladı 11 nefer (TKGM. TADB, TTD, 199: 437,441b, 442-443) ve İsfelik nahiyesinde çakırcı cemaati 9 nefer, bunların evladı 16 nefer (TKGM. TADB, TTD,199: 445b-446b).

Sayyadân-ı Mâhiler

Vidin halkı balıkçılık konusunda şehrin Tuna Nehri'nin üzerinde olmasının sağladığı avantajı kullanmıştır (Kayapınar, 2015: 99). Vidin nahiyesinde sayyadân-ı mâhi cemaati 47 neferdirdi. Bu cemaat hizmetleri karşılığında eskiden beri avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muafı (TKGM. TADB, TTD, 199: 31b).

Geri Askerî Hizmet Sebebiyle Muaf Olanlar

Sancakta geri askerî hizmet sebebiyle muaf olanlar Vidin nahiyesinde idi. Vidin Kalesi'nde ordunun teçhizatını hazırlayan birtakım meslek sahibi kişiler bulunmaktaydı. Vidin Kalesi'ndeki bu gruplar hakkında ilk bilgiler 1466 yılına ait olup bu tarihte kalede 20 zenberekçi, 2 yaycı, 2 kalkancı ve 1 kirişçi görev yapmaktaydı. Kale erleri için zenberek, yay, kalkan ve kiriş üreten bu kişiler hizmetleri karşılığında XV. yüzyılda tımar tasarruf etmekte iken XVI. yüzyılda tımar tasarrufu yerine maaş almakta veya bazı vergilerden muafiyet tutulmaktaydılar. (Kayapınar, 2015: 102-103) Sancakta geri askerî hizmet sebebiyle muaf olanlar Vidin Kalesi'nin tüfenkçi, yaycı ve zenberekçi cemaatleri idi. M. 1586 tarihli tahrir defterine göre bu cemaatlerden zenberekçilerin muafiyeti ref edilmişti.

Tüfenkçiler

Tüfenkçi tüfenk adı verilen, barutla patlayıp içindeki kurşunu olağanüstü bir sürat ve şiddetle ve kızgın olarak uzağa atan ateşli silahı yapan ustadır (Şemseddin Sami, 2017:332).

Vidin Kalesi'nin tüfenkçi cemaati 42, cemaatin evladı 12 nefer idi. Tüfenkçi cemaatinin vergi düzeninde değişiklik yapılmıştı. Buna göre defter-i atikde (eski defterde) haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler kaydolunan cemaat defter-i cedide (yeni defterde) hizmetleri karşılığında ispençe, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olarak yazılmıştı. Cemaat eskiden öşür ve sair rüsumlarını ödemekle yükümlüken bu değişikliklerle eskiden muaf olduğu haracı da ödemekle yükümlü olmuştu. (TKGM. TADB, TTD,199: 30a).

Yaycılar

Yaycılarının görevi kale erleri için yay üretmektir. Vidin Kalesi'nin yaycı cemaati 3 neferdirdi. Yaycı cemaati eski deftere göre haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler idi. Ancak yeni tahrirde bu konuda bir değişiklik yapılmış ve cemaatin haraç muafiyeti kaldırılmıştı. Yeni defterde cemaat eskiden beri ödemekle yükümlü olduğu öşür ve diğer rüsumlarla birlikte haraç ödemekle de yükümlü tutulmuştu (TKGM. TADB, TTD,199: 31b).

Zenberekçiler

Osmanlı kalelerinde bulunan yardımcı personeller arasında yer alan zenberekçiler zenberek denilen ve tüfek şeklinde olup ok fırlatan bir silahı kullanmakta uzman olan kişilerdir. Zenberekler kalelerdeki mazgal deliklerine göre tasarlandığından kullanan kişiye üstün bir koruma avantajı sağlamaktaydı (Altuğ, 2016: 260). Zenberekçilerin bu asli görevlerinin yanında kalenin onarımına muhtaç yerlerini tamir etmek, silah ve bazı edevâtın bulunduğu damların bakımı yapmak, mirî mallarını iskeleye indirmek ve gemiye yüklemek gibi görevleri de vardı. (Ünal, 2020: 152).

Vidin Kalesi'nin zenberekçi cemaati iki kişiden oluşmaktaydı. Zenberekçi cemaati eski deftere göre haraç, ispençe ve avarız-ı divaniyeden muaf iken öşür ve rüsumlarını vermekle yükümlü idiler. Ancak bu iki zenberekçinin görevi

M.1586 tarihli yeni tahrir defterinde kaldırıldı ve zenberekçiler deftere haraç ve rüsumlarını diğer reaya gibi vermek üzere kaydedildiler (TKGM. TADB, TTD,199: 29a).

Kalede Yapı Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Vidin sancağında kalede yapı hizmeti ile uğraşanlar Vidin Kalesi'nde görevli haddadlar, bennalar ve neccarlardı. 1586 tarihli tahrir defterinde adı geçen cemaatlerin muafiyet düzeninde değişiklik yapılmış ve daha önce muaf oldukları haraçlarını ödemek ile yükümlü olarak yazılmışlardı.

Haddadlar

Haddad demirci demektir. Haddadlar ordunun ihtiyaçları için Samako, Köstence ve başka yerlerde bulunan, haddad karhanesi denilen imalathanelerde kazma, kürek ve külünk gibi malzemeleri üretirlerdi (Sertoğlu, 1986: 129).

Vidin Kalesi haddadan cemaati 9, evlatları 4 nefer idi. Haddad cemaati eskiden beri haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir. Ancak yeni tahrirle yapılan değişiklik sonucunda cemaatin haraç muafiyeti kaldırılmış, cemaat eskiden beri yükümlü oldukları öşür ve sair rüsumun yanında haraç ile de mükellef tutulmuştu. H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine Vidin Kalesi'nin haddadan cemaati ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 30b).

Bennalar

Kalede yapı işleri ile görevli olan bennalar duvar ustasıdır. (Taş, 2003: 205). Kalenin bennayan cemaati eski deftere göre haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir iken yeni tahrirde yapılan bir değişiklik haraç muafiyetleri kaldırılmıştı. Cemaat bu sebeple eskiden beri ödemekle yükümlü oldukları öşür ve rüsumlarının yanında haraç da ödemekle yükümlüydü. Bu değişiklik sonucunda cemaat H. 994/M.1586 deftere göre ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir idi. Vidin Kalesi bennayan cemaati 4 nefer, evlatları 1 nefer idi (TKGM. TADB, TTD,199: 30b).

Neccarlar

Neccar dülger, doğramacı veya marangozluk işini yapan kişidir (Ünal, 2011:513). Vidin Kalesi'nin neccaran cemaati 3 nefer, evlatları 1 nefer idi. Neccaran cemaati eski deftere göre haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir iken yeni tahrirde yapılan bir değişiklik ile haraç muafiyetleri kaldırılmıştı. Cemaat bu sebeple eskiden beri ödemekle yükümlü olduğu öşür ve sair rüsumun yanında haraç da ödemekle yükümlü hale geldi. Cemaat H. 994/M.1586 deftere göre ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir idi (TKGM. TADB, TTD,199: 30b).

Konum ve Güvenlik Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Vidin'in Tuna Nehri üzerinde önemli iskelelerin bulunması sebebiyle serhat şehri olarak kabul edilmesi, zaman zaman istilalara uğraması (Selçuk, 2018: 220) ve kara üzerinden Tuna'yı takip eden eski bir Roma yolunun önemli duraklarından biri olması (Kayapınar, 2015: 105-106) sancakta güvenlik ile ilgili hizmetlerin ön plana çıkmasına sebep olmuştu. Vidin sancağında konum ve güvenlik sebebiyle muaf olanlar derbendçiler ve martoloslardı.

Derbendçiler

Osmanlı Devleti'nde derbendçiler yolların ve geçitlerin emniyetini sağlamakla görevliydi. Derbendler istihkâm olarak kullanılan yerler olup önemli geçit noktalarında yer alırlardı. Bir yerin derbend olması için yolların kavşak noktasında ve merkezî bir durumda; en önemli şart olarak ise mahûf ve muhâtare olan, kuttâ'-i tarîk ve harâmîden hâlî olmayan bir durumda² olması gerekmektedir (Orhonlu, 1990: 9-11).

Osmanlı Devleti'nde derbendçilerin bir kısmı yurtluk ve ocaklık şeklinde tımar tasarruf ediyordu. Bunlara ashab-ı derek veya derbendçi denilirdi ve bunlar icmalli yani kadrolu tımar sahibiydi. Ancak asıl derbendçiler muafiyetle derbendçilik yapanlardı. Bunlar tehlikeli yerlerde yerleşmişlerdi. Bu derbendçiler de ashab-ı derek gibi ayende ve ravendeyi (gelen geçen, yolcu) kondurur, göçürür; tabi oldukları derbend içindeki taşlı ve geçişi zor olan yerleri tamir ederlerdi. Derbendçiler nöbetle silahlı bir şekilde derbendleri sınırındaki tehlikeli yerlerde bekler, buranın güvenliğini sağlayarak yolcuları haberdar eder ve onlara rehberlik ederlerdi. Ayrıca derbendleri korur ve savunurlardı (Sofyalı, 1992: 75-76). Derbendlerin görevleri Perakin ve İsfelik Banesi kadılarına gönderilen H. 30 Cemazeyilevvel 967/M. 27 Şubat 1560 tarihli bir mühimme hükmünde "hırsız ve harami olan ehl-i fesadı ele geçirmekte gereği gibi yardım etmek" olarak yazılmıştı (BOA, MD 3, h. 823).

² Tehlikeli, yol kesen ve eşkiyaların eksik olmadığı bir yerde olması gerekmektedir.

H. 994/M.1586 tarihli sancak kanunnamesine göre derbendçiler tehlikeli yerlerden yolcuları emniyetle geçirmeğe ve mallarına ve nesnelere zarar verdirmeğe müteazim olduklarından yeni deftere muaf kayd olunmuşlardı. (TKGM. TADB, TTD,199:4).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Vidin sancağındaki bütün derbend köyleri eskiden beri derbend idi. Defterde sancaktaki köylerden bir kısmının derbend olma sebepleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Buna göre Çerne Reka nahiyesinde Girver köyü Koçanya ve Zaplonya üzerinde tarik-i amm (umumi yol) üzerineydi. Köye gelen eşkiyalar hırsızlık yapıyor, karban (kervan) yakıyor, insan öldürüyordu. Bu sebeple köy tehlikeli yerleri korumak üzere derbend yazılmıştı (TKGM. TADB, TTD,199: 233b). Bana nahiyesinde Dolna Lukova köyü taşlık bir yerdeydi ve halkı burayı koruyordu (TKGM. TADB, TTD, 199:387b). İsfelik nahiyesinde Periş köyü taşlık ve tehlikeli bir yerde umumi yol üzereydi (TKGM. TADB, TTD,199: 419b-420a).

Yine H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde Luka köyü yol üzerinde, taşlık bir yerde ve dağ içindeydi. Köyde haramiler eksik olmadığından derbend olması gerektiği, aksi halde dağılacağı bildirilmiş ve köy derbend yapılmıştı (TKGM. TADB, TTD,199: 337a). Dolna Aluniçe köyü Tuna kenarında tehlikeli bir yerdeydi. Halk hem burayı korumak hem de miri gemilere yardım etmek üzere derbend yazıldı (TKGM. TADB, TTD, 199: 346b). Gorna Orahoviçe köyü taşlık bir yerdeydi ve halkı tehlikeli yerleri bekliyordu (TKGM. TADB, TTD,199: 352b). Lavova köyü Tuna kenarında tehlikeli ve umumi yol üzerinde, memerr-i nas yani yolcuların gelip geçtiği bir yerdi. Köy bu sebeple derbend kaydolunmuştu (TKGM. TADB, TTD, 199: 355b). Lekeb (?) köyü Tuna üzerinde büyük bir adada halî ve ıssız, tehlikeli ve yolcuların gelip geçtiği bir yerdeydi. Buranın şenlendirilmesi için emir verilmiş ve köy derbend olarak yazılmıştı (TKGM. TADB, TTD, 199: 370a). Gorna Aluniçe köyü Tuna kenarında tehlikeli bir yerdeydi. Halkı burayı beklemek şartıyla derbendçi idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 378b). Kasaben köyü Tuna yolunda Demirkapı denilen bir mahalde taşlık ve tehlikeli bir yerdeydi. Halkı burayı beklemek şartıyla derbendçi idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 379b).

Derbendlerin önemli bir rolü de ıssız yerlerin şenlendirilmesi yani iskâna açılmasıydı. Buna göre H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Lukçofçe köyü eski defterde mezra olarak kaydedilmişti. Köy taşlık ve tehlikeli bir yerde gelenin geçenin çok olduğu umumi yol üzerindeydi. Bu yerde cinayetler işleniyordu. Bu karyenin istimâlet ile şenlenmesi bildirildi, bu sebeple buraya gelip derbend hizmet edecek olanlar bu hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olarak yeni deftere kaydedildiler. Köy 13 hane ve 3 mücerred idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 159a-b).

Derbendçiler derbend âdeti denilen bir vergi düzenine tabiydiler. Bu âdete göre derbendçilerden ziraat yapanlar öşür ve resimlerini; ziraat yapacak yeri olmayanlar ise belirli bir miktar akçeyi vermek zorundaydılar. Hristiyan derbendçiler cizyeden başka derbend âdetine göre ispençe, öşür ve âdet-i ağnam da vermekle yükümlüydü (Orhonlu, 1990: 51-53).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterinde yer alan kanunnameye göre Vidin sancağında derbendçiler avarız ve kürekçilikten muafıydı. Ayrıca derbendçiler giyah (taze ot) ve hime (odun) vermezlerdi (TKGM. TADB, TTD,199: 4a).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta derbend köylerinin bir kısmının tabi olduğu vergi ve muafiyet düzeni eskiden beri aynı idi. Buna göre Vidin nahiyesinde Gorna Kalanik köyü on ikişer akçe ispençe ve birer kile buğday ve birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muafı (TKGM. TADB, TTD, 199: 45a). Polomiye nahiyesinde Marofça köyü yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsûmlarını tamamen vermekle yükümlü ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 63), Pretrega köyünün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 68b), Brevibord (?) köyünün halkı on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 106b) muafı.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Aludinçe (?) köyü avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muafı (TKGM. TADB, TTD,199:154a). Çerne Reka nahiyesinde İsteniçe köyü on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muafı (TKGM. TADB, TTD,199: 234b). Timok nahiyesinde İvidlayadinçe (?) köyü on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 302a); Yelbrofça (TKGM. TADB, TTD,199: 302a-b) ve Zutîçe (TKGM. TADB, TTD,199: 306a-b) köylerinin halkı avarız-ı divaniyeden; Gorna Petruşa köyü on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden (TKGM. TADB, TTD,199: 304b-305a) muafı. Yine Timok

nahiyesinde Yasikofça köyü hâric ez-defter³ idi. Taşlık ve tehlikeli bir yerde olan köy derbend hizmeti yapıyordu. Köyün durumu bildirildiğinde köy hizmetleri karşılığında eski defterde olduğu gibi yeni defterde de avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 321).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde Dolna Aluniçe (TKGM. TADB, TTD, 199: 346), Gorna Orahoviçe (TKGM. TADB, TTD, 199: 352) ve Kasaben (TKGM. TADB, TTD, 199:379) köylerinin halkı on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden; Lavova köyü on ikişer akçe ispençe ve her müzevvedden (evliden) birer kile buğday, birer kile arpa ve bütün avarız-ı divaniyeden (TKGM. TADB, TTD, 199: 355) muaftı. İsfelik nahiyesinde Periş köyü avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden (TKGM. TADB, TTD, 199: 419b-420a), İzvor (TKGM. TADB, TTD,199: 422b-423a) ve Pozvizde (TKGM. TADB, TTD, 199: 430a) köyleri avarız-ı divaniyeden ve Gorna Kravye köyü on ikişer ispençe, her müzevvedden birer kile buğday ve birer kile arpa, avarız-ı divaniyeden (TKGM. TADB, TTD, 199: 425b) muaf ve müsellemler idiler.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta derbend köylerinin bir kısmının tabi olduğu vergi ve muafiyet düzeninde değişiklik olmuştu. Bazı köylerin muaf olduğu vergi türleri azaltılmıştı. Buna göre Vidin nahiyesinde Gromabadiçe (?) köyü eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşürleri ve sair rüsumlarını tamamen vermek, hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 47b).

Polomiye nahiyesinde Glatniçe-i Kenar (TKGM. TADB, TTD,199: 60) ve Pavlikan (TKGM. TADB, TTD,199: 64b) köyleri eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşürlerini tam olarak ödemek ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazılmışlardı. İslivovnik köyünün halkı eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamam vermek ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedilmişlerdi (TKGM. TADB, TTD,199: 60b). Polomiye nahiyesinde Berasuk köyünde halk eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, her müzevvedden birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, her müzevvedden birer kile buğday ve birer kile arpa vermek, avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 66b). Asgun (?) (TKGM. TADB, TTD,199: 72b) Gatmoviçe (?) (TKGM. TADB, TTD,199:91b) ve Lomgrad (TKGM. TADB, TTD,199: 63b) köylerinin halkı eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedildiler.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde Luka köyü eski deftere bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazılmışken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, her müzevved birer kile buğday ve birer kile arpa ve sair rüsumlarını tamamen vermek, bütün avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazılmışlardı (TKGM. TADB, TTD, 199: 337). Lekeb (?) köyü eski deftere avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazılmışken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa vermek, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldı (TKGM. TADB, TTD,199: 370).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre bazı derbend köylerinin muaf oldukları vergi türleri ise artırılmıştı. Buna göre Polomiye nahiyesinde İstolinbrod köyünün halkı eski deftere göre yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve rüsumlarını tamamen vermekle mükellef, avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olarak yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199: 62a). Verakgiriniçe (?) (TKGM. TADB, TTD,199: 68a) ve Dolna Brotoloniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 93b) köylerinin halkı eski deftere göre avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek, hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazılmışlardı. İstatikofça köyü eski deftere göre avarız-ı divaniyeden muaftı. Ancak köy taşlık ve geçmesi zor bir yerde olduğundan halk perakende olmuş yani etrafa dağılmıştı. Bu sebeple köy halkı yeni deftere on ikişer akçe ispençe, her müzevvedden birer kile buğday,

³ Hâric ez-defter: Yeni arazi tahriri yapılırken eski deftere göre fazla çıkan veya eski tahrirde kaydedilmemiş olan nüfus ve arazi hâric ez-defter olarak adlandırılırdı (Ünal, 2011:299).

birer kile arpa, avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedildiler (TKGM. TADB, TTD,199: 74b). İlovlodofça (?) halkı eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD,199, s.68b). Kalkofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 95b) ve Aytatoylu (?) (TKGM. TADB, TTD, 199:119b) köylerinin halkı eski deftere avarız-ı divaniyeden muaf yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür-i galatların ve sair rüsumlarını tamamen vermek, ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar. Bezdaniçe halkı eski defterde avarız-ı divaniyeden iken yeni deftere avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:122b).

Yine H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Tolokofça köyü eski deftere avarız-ı divaniyeden muaf olarak yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşür ve sair rüsumlarını tamam vermek, hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olarak yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:139a-b). Voşniçe köyü eski defterde on ikişer akçe ispençe, birer kile arpa, birer kile buğday ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür-i galat ve sair rüsumlarını tamamen vermek, ancak hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:157a).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Çerne Reka nahiyesinde Kriver (?) köyü eski deftere birer kile buğday, birer kile arpa ve bütün avarız-ı divaniyeden muaf olarak yazılmışken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199: 233b). Bana nahiyesinde Dolna Lukova köyü eski deftere avarız-ı divaniyeden muaf yazılmışken yeni deftere on ikişer akçe ispençe, avarız-ı divaniyeden ve müzevveçler birer kile buğday ve birer kile arpa vermektan muaf olmak üzere yazılmıştı (TKGM. TADB, TTD, 199: 387b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta eskiden halkının tamamı derbend üzere muaf olan köylerin bir kısmında yeni deftere köyün tamamı yerine bir bölümü derbend hizmetinden muaf olarak yazılmıştı. Buna göre Polomiye nahiyesindeki derbend köylerinden Linova (TKGM. TADB, TTD, 199: 77a) ve Kovaçiçe (TKGM. TADB, TTD, 199: 79a) köylerinin halkı eski deftere göre yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve rüsumlarını tamamen vermekle yükümlü ancak avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni defter yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında doksan neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedildiler. H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Polomiye nahiyesinde Vidilofça köyünün halkı eski deftere avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf yazılmışken yeni deftere altmış neferi avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazılmışlardı (TKGM. TADB, TTD, 199: 92b). Otolofça köyü halkı eski defterde avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında otuz hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:94a).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Ostrokaniçe (?) köyü eski deftere göre avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşürlerini tamam vermek, ancak hizmetleri karşılığında 60 neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:155a-b). Çerne Reka nahiyesinde ... Halapine köyü eski deftere avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf yazılmışken yeni deftere 30 hanesinin derbend hizmeti karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199: 264a-b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta eskiden halkının tamamı muaf olan köylerden bir kısmında muaf olanların sayısı değiştiği gibi muaf olunan vergiler de değişmiştir. Buna göre Vidin nahiyesinde Çeluris (?) köyü eski deftere on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olarak yazılmış iken yeni deftere köyden altmış hane derbend olarak yazıldı. Bu altmış hane hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemlerdi (TKGM. TADB, TTD,199:54b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Polomiye nahiyesinde Krivadol köyü halkı eski defterde avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında doksan neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere kaydedildiler (TKGM. TADB, TTD, 199: 83b). Medkofça (TKGM. TADB, TTD, 199:103a), Dirilofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 87b) ve Milaştivaç (?) (TKGM. TADB, TTD, 199: 110a) köylerinin halkı eski deftere on

ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemler yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında doksan hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar. İstepandol köyünün halkı eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında altmış neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199: 89b). Mirşave-i (?) Glatniçe (TKGM. TADB, TTD, 199:114a) ve Prodim (TKGM. TADB, TTD, 199:101b) köylerinin halkı eski deftere onikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür-i galatları ve sair rüsumların tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında altmış hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere kaydedildiler. Hader (?) köyü eski deftere avarız-ı divaniyeden muafiyetle yazılmışken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe, öşür ve sair rüsumlarını tamamen vermek ancak hizmetleri karşılığında altmış hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199: 102b). Habikojiçe halkı eski deftere göre avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden iken yeni deftere altmış hanesi avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf olarak yazılmıştı (TKGM. TADB, TTD, 199:123b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Zagorye nahiyesinde Vrač (?) köyü eski deftere göre on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa ve avarız-ı divaniyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşürlerini tamam vermek, hizmetleri karşılığında doksan hanesi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:140a-141a-b). Kırtol köyü eski deftere göre avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf iken yeni deftere yirmi beşer akçe ispençe ve öşürlerini tamam vermek, hizmetleri karşılığında 60 neferi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmak üzere yazıldılar (TKGM. TADB, TTD, 199:141b).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancaktaki bazı derbend köyleri derbendçilik dışında başka hizmetler de yapmakla yükümlüydü. Buna göre Feth-i İslam nahiyesinde Dolna Aluniçe köyü halkı nehirden geçen mirî gemilere (TKGM. TADB, TTD, 199: 346) ve Gorna Aluniçe köyü halkı miri zahire gemilerine (TKGM. TADB, TTD, 199: 378) yardım etmekle de görevliydi. Sancaktaki derbend köylerinden Zagorye nahiyesinde Tulukofça (?) (TKGM. TADB, TTD, 199: 139a-b) ve Draç (?) (TKGM. TADB, TTD, 199:140a-141a-b), Çerne Reka nahiyesinde Girver (?) (TKGM. TADB, TTD, 199: 233b) ve İsteniçe köyü (TKGM. TADB, TTD, 199: 234b) Timok nahiyesinde Lodlayadinçe (?) (TKGM. TADB, TTD, 199: 302a) köyleri aynı zamanda havass-ı hümayun köyü idi.

Martoloslar

Osmanlı Devleti'nde martolosların kuruluş devrinde görevleri habercilik ve casusluk iken martoloslar XVI. yüzyılda akıncı, kale muhafızı, derbendçi ve maden bekçisi gibi askerî görevleri bulunan bir teşkilat olmuşlardır. Devlet martolos teşkilatında XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren bazı değişiklikler yapmıştır. Martoloslar devlete bu dönemde çok yönlü olarak, yüzyılın ikinci yarısında ise uc muhafızı, kale askerî ve akıncı olarak hizmet etmişlerdir. Martoloslar XVI. yüzyılda hizmetlerine göre askerî martoloslar ve iç hizmetteki martoloslar olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan askerî martoloslar XV. yüzyılın ikinci yarısı ve XVI. yüzyılın başında Vidin, Kuzey Sırbistan, Bosna, Dalmaçya ve Arnavutluk havalisinde bulunan hudut boylarında kale muhafızlığı yapmışlardır. Askerî martolos teşkilatı XVI. yüzyılın ikinci yarısında çözülmeye uğramıştır. XVI. yüzyılda hudutların değişmesiyle eski martolosların görevleri de değişmiş, sınırların içinde düşman bulunmadığından martoloslar emniyet kuvveti haline gelmiştir. İç hizmetteki martoloslar askerî martolos teşkilatının tamamen önemini kaybettiği XVII. yüzyılın ikinci yarısında zirve dönemini yaşamıştır (Keser, 1999: 267-274).

Vidin sancağında Vidin ve Feth-i İslam nahiyelerinde yaşayan martoloslardan bir kısmı Tuna Nehri'nin (BOA, MD 48, h.1053 ve BOA, MD 49, h. 142), Çerne Reka ve Bana nahiyelerinde yaşayan martolosların bir kısmı Koçanya Dağı'nın (BOA, MD 22, h. 43 ve BOA, MD 3, h. 821) hıfz u hıraseti (korunması/muhafazası) için görevlendirilmişti.

Tuna nehrini korumakla görevli martoloslar Feth-i İslam ve Vidin nahiyelerinde idiler. H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam Kalesi'nde 1 ağa, 6 serbölük olmak üzere toplam 57 martolos vardı (TKGM. TADB, TTD,199: 374a). Bu martolosların evlatları 50 neferdi (TKGM. TADB, TTD, 199: 375a). Feth-i İslam nahiyesinde kale haricinde 50 nefer martolos vardı ve bunların evlatları 50 neferdi (TKGM. TADB, TTD, 199: 378a). Vidin Kalesi martolosları miri gemilere hizmet etmekteydiler. Martoloslar bu hizmetleri karşılığında haraç, ispençe ve bütün avarız-ı divaniyeden muafıtlar. Martoloslar yeni deftere de haraç, ispençe, cemi avarız-ı divaniye

ve tekalif-i örfiyeden muaf ve müsellemler yazıldılar. Kale martolosları 1'i ağa, 1'i kethüda olmak üzere toplam 48 kişiydiler. Kale martoloslarının evlatları 23 müzevvec ve 17 mücerred idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 29b-30a). Koçanya Dağının muhafazası ile görevli olan martoloslar Çerne Reka ve Bana nahiyelerinde yaşamaktaydı. H. 994/M.1586 tarihli sancak kanunnamesine göre Çerne Reka nahiyesindeki 30 martolos da Koçanya Dağı'nın muhafazası için görevlendirilmişti. Çerne Reka nahiyesinin martolosları ek olarak miri mal toplanmasında emirlere muavenet (yardım) etmek ile de görevliydi. Bu martoloslar hizmetleri karşılığında ispençe, mutasarrıf oldukları baştinalarında hasıl olan öşr-i galat, öşr-i şire ve sair rüsum, bütün avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf ve müsellemlerdi (TKGM. TADB, TTD, 199:11a-11b). Yine kanunnameye göre Bana nahiyesinden 26 nefer martolos Koçanya Dağı'nın muhafazası için tayin edilmişti. Bu hizmetleri karşılığında yeniçeri oğlanı vermek, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye, kürekçi, nüzûl, kebe⁴ vermektan muaf ve müsellemler tutulmuşlardı (TKGM. TADB, TTD, 199:11a).

Ulaşım Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Devletlerin iktisadi faaliyetleri yolların geçtiği yerler ile bu yolların vardığı liman ve şehirlerde toplandığından ulaşımın gelişmesi ve işlemesi yolların emniyetinin sağlanmasına bağlıydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti yolların üzerindeki nehir ve akarsuların üzerine köprüler yaptırmıştı. Ulaşım için karayollarının nehirlerle birleştiği ve köprü yapılamayan yerlerde geçişleri sağlamak için iskeleler kurulmuş veya buralarda gemi (kayık) işletilmişti (Halaçoğlu, 2014: 1, 5,140).

Vidin sancağında ulaşım-nakliye hizmeti sebebiyle muaf olanlar köprücüler, gemiciler ve nehirden geçen gemilere yardım edenlerdi.

Köprücüler

Osmanlı Devleti'nde köprüler iki şekilde inşa ettirilmişti. Buna göre köprüyü ya devlet tarafından yaptırılmış ya da bazı kişiler tarafından vakıf olarak yaptırılmıştı. Bir yerde köprü yaptırılması için o yerin işlek bir trafiğinin olması yani ahalisinin köprüye şiddetle ihtiyaç duyması gerekmekteydi. Halk köprü yaptırılması için bu ihtiyaçlarını kazalarının kadısına bildirir, kadı da bu isteği merkeze iletirdi. Köprücüler köprülerin bakım, onarım ve muhafazası ile ilgilenen kişilerdi. Köprücülerin görevi belgelerde "görüp gözetmek, meremmet etmek" olarak yazılmıştır. Bazen köprücülere meremmetçi de denilmiştir. Köprücüler buldukları yere bağlı olarak Müslüman veya Hıristiyan olabilirdi. Bu konuda devletin belirli bir tercihi yoktu, önemli olan bu görevi en uygun kişinin yapması idi. Köprücülerin vergi muafiyeti amme hizmeti gören diğer gruplara tanınan muafiyet ile aynı olup köprücüler avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır. (Orhonlu, 1973: 701-703, 706).

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta köprücülük hizmeti ile görevli olanlar Bana nahiyesinde İstoçiçe köyünün halkı idi. İstoçiçe köyü gelen geçenin çok olduğu bir yol üzerinde ve genellikle taşkınların olduğu bir nehir kenarında yer almaktaydı. Nehirde yaşanan taşkınlar yolcu ve yolcu gemilerinin buradan geçmesini zorlaştırmıyordu. Bana kadısı köy halkına bir hüküm vermişti. Buna göre köy halkı nehir üzerinde köprü ve bu köprü'nün hizmetini yapmak karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardı. Bu durum başkente bildirildiğinde verilen bir ferman ile halkın köprü ve köprü'nün hizmetini yapmaları karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf oldukları bildirilmişti. Köy halkı eski defterde olduğu gibi yeni deftere de bu usulle kaydedilmişti. Köyün nüfusu 15 hane, 17 mücerred ve 2 bennak idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 389a).

Gemiciler

Osmanlı Devleti'nde halkı nehir ve ırmakların köprü inşasına elverişli olmayan tehlikeli yerlerinden kayık ile geçiren kişilere gemici denmekteydi. Osmanlı Devleti'nde nehirlerden geçiş çeşitli yollarla yapılmaktaydı. Bunlardan ilki dönemin ileri gelenleri tarafından vakfedilmiş kayıklar vasıtası ile halkın parasız olarak geçirilmesi, ikincisi bazı yerlerde halkın para ile geçirilmesi idi. Son olarak Fırat ve Tuna gibi büyük nehirlerde geçiş hükümetin tesis ettiği ve çoğunlukla askerî amaçla kullanılan nehir donanmaları ile sağlanırdı. Nehirlerde geçişi sağlamak için gemi (kayık) işleten kişiler "derbend âdeti"⁵ denilen bir vergi nizamına tabi idi (Orhonlu, 1969: 157-159).

Gemiciler hizmetlerini önemli yolların geçtiği, nehirlerin yaygın ve köprü inşasına müsait olmadığı tehlikeli geçit yerlerinde ifa etmekteydiler. (Orhonlu, 1969: 160). Vidin Delenska ve Topolovitsa nehirlerinin birleşip Tuna'ya döküldüğü yerde bulunmaktaydı ve devletin Tuna üzerindeki önemli limanlarından birisiydi. Vidin'den gemiler Tuna üzerinden batı ve doğu istikametine hareket etmekteydiler. 1572 tarihli bir Niğbolu defteri Tuna üzerindeki gemilerin Vidin ve Kili arasında sürekli hareket halinde olduklarını göstermektedir. (Kayapınar, 2015: 105-106).

⁴ Kebe: Kaba kumaştan yapılmış kalın palto, ceket, aba vs. (Ünal, 2011: 391).

⁵ Derbent adeti için bkz. Derbendçiler, s.6.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde Bukovince köyü Timok Nehri'nin kenarında umumi yol üzerindeydi, çoğu zaman nehirde su baskını oluyor ve yolcular buradan geçemiyordu. Bu sebeple köy dağılmak üzere olduğundan köy halkının yolcuların nehirde su baskınına yardım etmek şartıyla hizmetleri karşılığında birer kile buğday ve birer kile arpa ve bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olmaları, ispençelerini yirmi beşer akçe ve sair rüsumlarını diğer reaya gibi tamamen vermeleri için arzda bulunuldu. Bunun üzerine köy eski defterde olduğu gibi yeni defterde de her müzevvecden birer kile buğday ve birer kile arpa ve bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak, yirmi beşer akçe ispençe ve sair rüsumlarını diğer reaya gibi vermek üzere kaydolundu. Köy nüfusu 16 hane ve 4 mücerred (TKGM. TADB, TTD, 199: 368b).

Gemilere Yardım Edenler

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta gemilere yardım etmeleri ve korumaları sebebiyle muafiyet tanınan ahali Feth-i İslam nahiyesinde Demirkapı bölgesinde yaşamaktaydı. Demirkapı Tuna'nın bir vadisiydi ve Güney Karpatlar ile Doğu Sırp Dağları arasında doğuya doğru uzanmaktaydı. Tuna Nehri bazı yerlerde daralmaktaydı ve daralmanın olduğu bölge Orta Avrupa, Adriyatik, Balkanlar ve Karadeniz'den gelen yolların kesişme noktasıydı. Demirkapı geçidi Tuna Nehri'ni düğümleyen bir coğrafi yapı olarak önemli bir konuma sahipti (Kılıçarslan, 2010: 60-61).

Nefs-i Feth-i İslam ve Orşova köyü Tuna üzerinde Demirkapı adlı tehlikeli bir yerdeydi. Nefs-i Feth-i İslam halkı Tuna'dan geçen miri zahire gemilerine yardım ediyordu. Orşova köyünün halkı miri gemilere yardım etmenin yanı sıra tehlikeli yerleri koruyor, böylece gemi malına zarar gelmesini önüyor ve derbend muhafazası da yapıyordu. Hizmetleri karşılığında Nefs-i Feth-i İslam'ın ve Orşova köyünün halkı eskiden olduğu gibi yeni deftere de avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere kaydedildi. Orşova köyü 8 hane, 5 mücerred idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 371a, 373b).

Bakım ve Onarım Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Cami Meremmetçileri

Meremmetçi meremmet yani tamir ve onarım işini yapan kişidir. (Pakalın, 2004: 481). Sancakta cami meremmeti ile görevli olanlar Bana nahiyesinde yer alan Yoşaniçe köyünün halkı idi. Köy halkı padişahın köyde yaptırdığı caminin tamir ve onarımı ile görevliydi. Halk bu hizmet karşılığında eski deftere avarız-ı divaniyeden muaf olarak yazılmıştı. Halk yeni deftere de aynı usul üzere muaf yazıldı. Köy nüfusu 25 hane, 22 mücerred, 2 müslim, 5 bennak ve 3 baştina idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 393b-394a).

Yapı Hizmeti Sebebiyle Muaf Olanlar

Taşçılar

Taşçı mermer ve sair taşları yontmak suretiyle çeşitli eşyalar yapan kişidir (Sami, 2017: 672). H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Feth-i İslam nahiyesinde taşçı cemaati toplam 10 nefer, taşçı cemaatinin evlatları 12 neferdi. Taşçıların muaf oldukları vergiler hakkında tahrir defterinde bilgi bulunmamaktadır (TKGM. TADB, TTD, 199: 375a.-375b).

Köylerin-Köylülerin Statüsü Sebebiyle Muaf Olanlar

Havass Köylerinin Halkı

Osmanlı tımar sisteminde tımarlar fonksiyonlarına göre tımar, zemat ve has olmak üzere üç gruptu. Bunlardan has havass-ı hümayun ile havass-ı vüzera ve ümera olarak iki türdü. Havass-ı hümayun sultana aitti. Ülkenin en zengin ve güvenilir gelir kaynakları havass-ı hümayunda toplanırdı. Havass-ı vüzera ve ümera ise yüksek rütbeli devlet görevlilerine ve eyalet yöneticilerine tahsis edilmekteydi (Acun, 2002: 1670). Haslar ve askerî amirlerin zematleri -mali ve idari bağımsızlıkları sebebiyle- serbest tımar olarak adlandırılırdı. Serbest tımarlarda dirlik sahipleri rüsum-ı serbestiye olarak bilinen resm- tapu, resm-i arûsane, cürm ü cinâyet gibi miktarı önceden bilinmeyen vergileri toplama hakkına sahipti. (Oflaz, 2002:701).

Has karyelerinin bazı vergilerden muafiyetleri vardı. Örneğin H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre sancakta Polomiye nahiyesinde yer alan İslavatın köyü padişah hassıydı. Bu köyde yaşayan halk avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler idiler. (TKGM. TADB, TTD, 199: 70a). Köyün bu muafiyet durumu sancakta has karyelerine vergi muafiyeti verildiğini göstermektedir.

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Vidin nahiyesinde Koşaka (TKGM. TADB, TTD,199: 15a), Usturuzeb (TKGM. TADB, TTD,199:15b), Tatarlu (TKGM. TADB, TTD,199: 17a), Yokofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 21a), Yatofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 21b) ve Sinatofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 22a) gibi birçok havass-ı hümayun karyesi vardı. Nefs-i Vidin ise Vidin sancakbeyinin hassı idi (TKGM. TADB, TTD,199,

s.22b). Polomiye nahiyesinde İslavatin, İrvoz, Veysilofça, Musteşte nam-ı diğer Novasil, Yarlofça, Muminbrod, Kariniçe, Gorna Lom, Lalomirofça, Medviniçe, Virboça, Dayatofça köyleri padişah hassı idi (TADB. TTD, 199: 70a, 58a, 58a, 58a, 59b, 61b, 81b, 82a, 74a, 75a, 75b, 76a). Polomiye nahiyesinde diğer has köyleri Dolna Vereniçe, Gorna Vereniçe ve Yaşofça ise mirliva hassı idi (TKGM. TADB, TTD,199: 81a, 82a, 85a). Zagorye nahiyesinde Dayatofça (TKGM. TADB, TTD,199:131a) ve Bodilofça (TKGM. TADB, TTD,199: 135a); Krivina nahiyesinde Puriniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 178a), Gorna Mustik (TKGM. TADB, TTD,199: 178a), Bağışince (?) (TKGM. TADB, TTD,199: 178b), Yaşaniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 178b), Tırnaviçe (TKGM. TADB, TTD,199:178a), Gorna Kopriviniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 178a) ve Yasikovaç (TKGM. TADB, TTD,199: 178b); Çerne Reka nahiyesinde Kraguyofça (TKGM. TADB, TTD,199: 212a), Kotofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 213a) Yuşatince (TKGM. TADB, TTD,199: 214b), Gorna Lunıçe (TKGM. TADB, TTD,199: 215a) ve Gelitofça (TKGM. TADB, TTD,199: 215b);Timok nahiyesinde İzmiyaniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 281a), Dolna Virbince (TKGM. TADB, TTD,199: 281b), Siryatofça (TKGM. TADB, TTD,199: 284a), Bratniçe (TKGM. TADB, TTD,199: 286) ve Drakçoyofça (TKGM. TADB, TTD, 199: 287a); Feth-i İslam nahiyesinde Vetrene, Velisakçe, Gelvec (?), Latova, Glogoviçe (?), Dolna Mitoş, Boyovince, Dolna Tudne, Çerovaç, Gorna Oraşkofça, Dolna Oraşkofça, Viratne, Gorna Payuca, Dolna Payuca ve Bakomir karyeleri gibi birçok havass-ı hümayun karyesi vardı (TKGM. TADB, TTD,199: 338-371). Feth-i İslam nahiyesinde derbend olan Lavova, Luka, Dolna Aluniçe, Gorna Orahoviçe, Lekeb, Gorna Aluniçe köyleri, nehir ulaşımında görevli olan Bukovince köyü, gemilere hizmet eden Orşova köyü ve nefsi-i Feth-i İslam aynı zamanda havass-ı hümayundu (TKGM. TADB, TTD,199:337-379).⁶

H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre Bana nahiyesinde de has köyleri bulunmaktaydı. Bu köylerden Basvik, Dokça ve Sredne Rutışte köyleri padişah haslarıydı. Basvik aynı zamanda filorici⁷ karyesiydi. Dolna Rutışte köyü filorici hasıydı (TKGM. TADB, TTD, 199: 382a). Bana nefsinde yer alan Bana Kalesi'nin müstahfızları, Cami-i Hacı Mehmed, Hacı Mustafa, Mescid-i Abdüllatif, Cami-i Atık, Mescid-i Alibey, Mescid-i Hacı Turak ve Piri Beğ mahalleleri Vidin mirlivasının hasları arasında idi (TKGM. TADB, TTD, 199: 384a-385b). Yine H. 994/M.1586 tarihli tahrir defterine göre İsfelik nahiyesinde Gorna Krenda (TKGM. TADB, TTD,199: 408a), Dolna Krenda, Grabofça (TKGM. TADB, TTD,199: 408b) ve Devirofça (TKGM. TADB, TTD,199: 409a) gibi birçok havass-ı hümayun köyü vardı.

Bedensel Durumu Sebebiyle Muaf Olanlar

Âmâlar

Osmanlı Devleti körlük gibi bedensel engelleri sebebiyle geçimlerini sağlayamayan kişilere vergi muafiyeti tanıdı. Yılmaz Kurt'a göre tek gözü görebilen kişinin normal bir işi yapabileceği düşünüldüğünde âmâ olarak kaydedilenlerin iki gözünün de görmediğini düşünmek gerekmektedir (Kurt, 2017: 2010). Arşiv belgelerinden devletin âmâlara avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye türü vergilerden (BOA, MD, D. 13, H.1433), gayri Müslim âmâlara cizye gibi şeri (AE. SOSM III, 71-5438) bir vergiden muafiyet tanıdığı anlaşılmaktadır.

Vidin nahiyesinde Çavuş Beğ mahallesinde 1 âmâ vardı (TKGM. TADB, TTD, 199: 23b).

Maddi Durumu Sebebiyle Muaf Olanlar

Osmanlı Devleti maddi açıdan zorluk yaşayan kişileri vergiden muaf tutmuştu. Sancakta maddi durumu sebebiyle yetersiz olanlar hakkında mühimme defterlerinden elde ettiğimiz bilgilere göre M. 1567 yılında Feth-i İslam Kalesi'nin martoloslarından on yedi kişi ve Vidin Kalesi'nin martoloslarından beş nefer Zaçesne sancagındaki kaleye tayin edilmişlerdi. Ancak bu martoloslar fakir olduklarından Zaçesne sancagina gidip hizmet etmeye güçleri yoktu. Bu sebeple martoloslar Vidin beyine yerlerinde kalmak istediklerini bildirmişlerdi. Vidin beyinin durumu bildirmesi üzerine Feth-i İslam ve Vidin kaleleri martoloslarının yerlerinde kalmasına karar verilmişti. (BOA, MD 7, h. 170). Yine sancakta yaşayan celeplerin tahririni yapmakla görevli olan Köprülü kadısına deftere kadimden

⁶ Daha önce de bahsedildiği üzere Luka ve Lekeb köyleri bütün avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden, Lavova, Dolna Aluniçe, Gorna Aluniçe ve Gorna Orahoviçe köyleri onikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden, Bukovaç köyü her müzevec birer kile buğday, birer kile arpa, bütün avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden, Orşova köyü ve nefsi-i Feth-i İslam avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muafı. Lekeb halkı on ikişer akçe ispençe, birer kile buğday, birer kile arpa, Gorna Aluniçe halkı on ikişer akçe ispençe, her müzevec birer kile buğday, birer kile arpa vermekle yükümlüydü. (TKGM. TADB, TTD, 199: 337-379.)

⁷ (Filoriciler (Eflakan) Karadağ bölgesi ile Romanya'ya kadar olan bütün sınır boylarında yaşarlardı. Filoricilerin görevi sefer zamanı ordunun geri hizmetini yapmak, diğer zamanlarda ise kale ve köprü tamiri gibi işlerle uğraşmaktı. Filoriciler şeri ve örfi vergi ödemez, yılda birer filori verirlerdi. Filoricilerin nahiyeye kethüdalarna knez, köy kethüdalarna primikür denirdi. Knez ve primikürler her sene filori vergisini toplayan emirlere yardım ettikleri için vergiden muaf tutulmuşlardı. bkz. Sertoğlu, 1986: 95.)

celeplik yapanları yazması, maddi durumu yeterli olmayanları celep yazmaması bildirilmişti (BOA, MD. 39, h. 527).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde toplumsal sınıflardan birini oluşturan muaf ve müsellemler grubu hizmetlerinin karşılığında veya bedensel ve maddi durumları sebebiyle birtakım vergilerden muaf tutulmuştu. Muaf ve müsellemler grubunun bir kısmı vergilerini hizmet olarak ödüyor, bir kısmı ise çalışacak durumlarının olmaması sebebiyle gelir elde edemedikleri için vergi ödemiyorlardı. Osmanlı Devleti gibi para darlığı ve ulaşım sorunu yaşayan bir devlet için vergileri nakit olarak toplamak, devlet merkezine getirmek ve bir ihtiyaç dâhilinde kullanılmak üzere taşraya para göndermek külfetli bir işti. Devletin bu durum için bulduğu çözümlerden birisi vergi muafiyeti sistemi olmuştu. Devlet bu sayede ülkenin herhangi bir yerinde çıkan sorunu yerinde, zaman kaybetmeden ve merkezden para göndermeden çözüyordu. Halk ise muafiyet yoluyla vergilerini hizmet olarak ödediğinden mali yönden bir sıkıntı yaşamıyordu.

Vidin sancağında muaf ve müsellemler olanlar saray hizmeti, geri askerî hizmet, konum ve güvenlik hizmeti, ulaşım hizmeti, tamir hizmeti ve yapı hizmeti yapanlar; havass köylerinin halkı, âmâlar ve maddi durumu yetersiz olanlardı. Devlet sancakta birçok alanda vergi muafiyeti tanımıştı. Ancak Vidin'in bir serhad sancağı olması ve Tuna kenarında bulunması güvenlik konusunu öne çıkarmıştı. Bu sebeple sancakta muafiyet verilen alanlar arasında yoğunluk güvenlik ile ilgili hizmetlerde, bu hizmet sebebiyle muaf ve müsellemler arasında ise yoğunluk derbendçilerdeydi. Sancakta Krivina nahiyesi hariç her nahiyede yer alan derbendler Polomiye nahiyesinde yoğunlaşmıştı. Devlet derbendler yoluyla güvenliği sağlamanın yanı sıra köylerin dağılmasını da önlemişti. Hizmet dağılımının en yoğun olduğu nahiyeye ise Vidin idi.

Tahrir defterinde sancakta verilen muafiyetin kadimden beri uygulandığı vurgulanmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere Vidin'in yol üzerinde bir şehir olması sadece Osmanlı döneminde değil, eski dönemlerde de önem kazanmasını sağlamış ama bu durumdan olumsuz olarak etkilenmesine de yol açmıştı. Devletin halkın mağduriyetini gidermek ve dağılmalarını önlemek amacıyla vergi muafiyeti uyguladığı görülmektedir.

Sancakta muafiyet verilme prosedürü incelendiğinde Bana nahiyesinde kadının İstoçiçe köyü halkına köprü inşaat etmek ve köprü'nün bakımını yapmak şartıyla muafiyet hükmü verdiği görülmektedir. Feth-i İslam nahiyesinde Bukovince köyü nehir kenarında olup taşkına maruz kaldığından köy halkı dağılmak üzere olduğundan muaf olmaları için arzda bulunulmuştu.

Sancakta muaf ve müsellemler olanlar genellikle köyler ve cemaatler iken bir kişi âmâ olması sebebiyle bireysel muafiyete sahipti. Sancakta muaf ve müsellemler arasında zımmi reaya da yer almaktaydı. Bunun en açık örneği martoloslardır. Ayrıca diğer muaf ve müsellemler grupları arasında da – açıkça belirtilmese de- mükellef ya da muaf oldukları vergiler sebebiyle zımmi reyanın bulunduğu görülmektedir. Buna göre sancak kanunnamesinde yazan “haraç ve ispençe vermezler” ifadesi sebebiyle şahincilerin arasında; eskiden haraç ve ispençeden muaf, yeni defterde ise haraç ile mükellef ve ispençeden muaf oldukları ifadesi sebebiyle Vidin Kalesi'nin zenberekçi, tüfenkçi, yaycı, neccar, benna, haddad cemaatlerinin arasında zımmilerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma derbend köylerinden de örnek vermek mümkündür. Buna göre ispençeden muaf olmaları Vidin nahiyesinde Gorna Kalanik, Polomiye nahiyesinde Marofça, Timok nahiyesinde Gorna Petruşa, Feth-i İslam nahiyesinde Dolna Aluniçe köyünün zımmi olduğunu göstermektedir. Feth-i İslam nahiyesinde yolcuların nehirden geçmesine yardımcı olan Bukovince köyünün ispençe ile mükellef olması halkının zımmi olduğunu göstermektedir.

Devlet –daha önce de bahsedildiği üzere- vergi muafiyetini kademeli bir şekilde uygulamıştı. Buna göre devletin en yaygın muafiyet verdiği vergiler avarız-ı divaniye türünde idi. İkinci sırada örfi vergiler yer almaktaydı. Devletin en az muafiyet tanıdığı vergiler ise şeri vergilerdi. Devletin herhangi bir hizmete karşılık muafiyet tanıdığı vergi türünün hizmetin devlet açısından önemini gösterdiği söylenebilir. Buna göre devlet Vidin sancağında tekalif-i şeriyeden muafiyeti şahinci, çakırcı ve martaloslara; tekalif-i örfiye ve avarız-ı divaniyeden muafiyeti sayyadan-ı mahi, tüfenkçi, yaycı, neccar, benna, haddad, köprücü, gemici, gemi korumakla görevli olanlara tanımıştı. Sancaktaki derbend köylerinin çoğu da bu tür muafiyete sahipti. Sadece avarız-ı divaniyeden muaf olanlar cami meremmetçileri ve derbend köylerinin küçük bir kısmı idi. Devletin derbend köylerinin çoğuna tekalif-i örfiyeden muafiyet verirken az bir kısmına sadece avarız-ı divaniyeden muafiyet vermesinin bu köylerin coğrafi konumu ile ilgili olduğu kabul edilebilir.

Devlet sancakta yer alan muaf ve müsellemler gruplarının bazılarının muafiyet durumlarında zamanla değişikliğe gitmişti. Buna göre Vidin Kalesi'nin zenberekçilerinin görevleri ref olunmuştu. Bazı muaf ve müsellemler gruplarının muaf oldukları vergilerde değişiklik yapılmış, daha önceden muaf oldukları vergiyi ödemekle yükümlü oldukları

bildirilmişti. Buna göre Vidin Kalesi'nin tüfenkçi, yaycı, neccar, bennayan ve haddadan cemaatleri yeni deftere haraç ödemekle yükümlü olarak yazılmıştı. Derbend köylerinden Vidin nahiyesinde yer alan Gromabadiçe ve Polomiye nahiyesinde yer alan Glatniçe-i Kenar köyleri eskiden muaf oldukları ispençeyi ödemekle mükellef tutulmuşlardı. Devletin -daha başka örnekleri de olan- bu uygulamasının farklı sebepleri olabilir. Buna göre bu uygulamanın sebebi Vidin sancağının birinci derecede serhad sancağı iken 2. hatta 3. dereceye düşmesi olabileceği gibi devletin XVI. yüzyılın sonlarında yaşadığı mali sıkıntı sebebiyle gelir elde etme isteği de bir sebep olabilir. Ancak bu noktada devletin bazı derbend köylerinin muafiyet kademelerini yükseltmesi de dikkat çekmektedir. Buna göre Polomiye nahiyesinde İstolinbrod ve İlavladofça köyleri muaf oldukları avarız-ı divaniyeye ek olarak tekalif-i örfiyeden muaf tutuldular. Bu köylere ek bir vergi türünden muafiyet verilme sebebi belirtilmemiştir. Ancak yine aynı nahiyede yer alan İstatikofça köyü taşlık ve geçmesi zor bir yerde olduğundan halkının dağılması sebebiyle avarız-ı divaniyeye ek olarak tekalif-i örfiyeden de muaf tutulmuştu. Devletin bu değişiklikleri yaparken nahiyelerin coğrafi ve stratejik konumunu dikkate aldığı kabul edilebilir. Muaf oldukları vergi türleri artırılan köylerin muafiyetleri ikinci dereceden muafiyete yükseltilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Tapu Arşiv Daire Başkanlığı

Tapu Tahrir Defterleri: TKG.M. TADB. TTD, 199.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

AE.SOSM III, 71-5438.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 3.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 7.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 13.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 22.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 39.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 48.

BOA, (Mühimme Defteri) MD. 49.

Araştırma Eserler

Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet idare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler*, 9, 1665-1683.

Akdağ, Mustafa. (2010). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Alkan, M. & Gökbuğa, F. (2015). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki Yapılanması. *Gazî Akademik Bakış* 9 (17), 23-39.

Altuğ, U. (2016). Fatih Sultan Mehmed Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 20, 249-263.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2013). *Rumeli Eyaleti (1514-1550) Osmanlı Yer Adları: I*. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Erdem, F. (2019). *Kıyud-ı Kadime Arşivi 10 Numaralı Mufassal Şahinciyan Defteri Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Taşra Avcı Kuşu Yetiştiriciliği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. İlgi Kültür Sanat.

İnalçık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. Eren Yayıncılık.

Kayapınar, A. (2015). Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 67-114.

Keser, B. (1999). Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12, 267-275.

Kırel, M. (2013). Vidin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, 103-106.

Kılıçaslan, M. E. (2010). XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi. *Karadeniz Araştırmaları*, 25 (Bahar), 59-76.

Kurt, Y. (2007). XVI. Yüzyılda Kars-ı Maraş Sancağı'nda Muafklar ve Muafiyet Sebepleri. *38. Uluslararası İcanâs Kongresi Bildirileri*. IV.

Maxim, M. (2012). Tımyşvar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41, 94-95.

Oflaz, M. (2002). Osmanlı Dirlik Sistemi. *Türkler*, 10, 1301-1325.

Orhonlu, C (1969). Gemicilik. *Türkiyat Mecmuası*. 1969, 15, 157-169.

- Orhonlu, C. (1973). Köprücülük. *VII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara, 25-29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler II.
- Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*. Eren Yayıncılık.
- Öz, M. (1991). Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler. *Vakıflar Dergisi*, 22, 429-439.
- Özcan, A. (1993). Çakırcıbaşı. TDV İslam Ansiklopedisi, 8, 189-190.
- Özcan, A. (2010). Şahincibaşı. TDV İslam Ansiklopedisi, 38, 277-278.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sarı, A. (2016). Osmanlı Sarayının Avcı Kuş Tedarikçileri. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı 2*, (Doç. Dr. Hatice Oruç, Dr. Muhammed Ceyhan, Ed.), 294-304.
- Selçuk, H. (2018). Lale Devrinde Vidin Şehri. *Lale Devrinde Osmanlı Devleti ve Neşebir* (İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, A. Gökçe Özcan, Ed), Kömen Yayınları, 220-233.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarihi Lügati*. Enderun Kitabevi.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Sofyalı Ali Çavuş, (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanûnnamesi* (Midhat Sertoğlu Haz.). Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Şemseddin Sami. (2017). *Kâmûs-ı Türki* (. Raşit Gündoğdu vd. Haz.). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (1999). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları. *Osmanlı*, 4,17-31.
- Taş, M. (2003). Osmanlı'dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi* 8 (1), 203-214.
- Uzun, A& Aras, O. (2016). *Mali Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Çakırcılık ve Şahincilik Teşkilatı*. Liberal Düşünce Dergisi, sayı 83, s. 99-112.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. TTK.
- Ünal, A.A. (2020). 16. Yüzyılda Midilli Sancağı'nda Ayrıcalıklı Hizmet Sınıfı Olarak Muaf ve Müsellem Reaya. *Journal of Universal History Studies* 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue),148-161.
- Ünal, M.A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık.
- Yediyıldız, B. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış. *Türkler*, 10,330-392.

EXTENDED SUMMARY

The Ottoman State divided the society into two main groups as military and reaya according to their taxation status. Military class from these groups were completely exempted from taxes. Reaya was liable to pay taxes. In addition to these two main groups, there was another group in the society called the exempted and musellems. The state granted exemption from partial taxes to exempted and musellems on the condition that they perform some services for the state and as long as they perform these services. The state also granted tax exemption to people whose physical and financial situation prevented them from paying taxes. The purpose of this article is to reveal the reasons why the state provided tax exemption to exempted and musellems. For this reason, the main source in this article is detailed tahrir book of sanjak of Vidin and in line with the data obtained, the services that caused the exemption were determined and classified. Vidin, a frontier city in the Balkans, was on the right coast of the Danube. Vidin was an important city through history due to its geographical and strategic location. The geographic location of Vidin had affected practice of the tax exemption. The Ottoman State granted tax exemption to exempted and musellems due to palace service, back military service, doing the construction works of the castle, location and security, transportation service, maintenance and repair service, construction service, the status of villages and villagers, physical and financial deficiencies of persons in sanjak of Vidin. In Vidin, hawkers, falconer, fishermen; rifleman, bowmen, carpenters, builders and blacksmiths; bridgemen, those who ensured the safety of passengers and ships crossing the Danube; mosque repairmen; stoners; the people of havass villages; blindman, poor men were included in the exempted and musellems groups. The geographical and strategic structure of Vidin brought the security issue to the fore in the sanjak. For this reason, derbends and martolos, who were exempted due to their location and security, had an important place in the exempted and musellems group. There were derbends in all township except Krivina in Sanjak. The state both ensured security and prevented the disintegration of villages through derbends. The exemption granted in the sanjak had been applied since the past. The fact that Vidin was a city on the road had caused it to gain importance since ancient times. However, Vidin was also negatively affected by being on the road. The state applied tax exemption in order to eliminate the grievances of the people and prevent their dispersal. In the sanjak, the exempted and musellems were generally villages and communities. In sanjak, a person was entitled to individual exemption because he was blind. In Vidin, there was also zimmi reaya among the exempted and musellems. The most obvious example of this was martaloses. The state had changed the exemption status of some of the exempted and musellems groups over time. Accordingly, the state abolished the duties of the zenberekists. Ottoman state had made changes in the taxes that some exempted and musellems were exempted from and had declared that they were obliged to pay the tax they were previously exempted from. Accordingly, the tüfenkçi, bowmen, bennayan and haddadan communities of the castle of vidin were written to be liable to pay tribute tax to the new tahrir book. The state had increased the exemption levels of some derbend villages. For example, the villages of İstolinbrod and İlavladofça in Polomiye were exempted from tekâlif-i örfiye in addition to the avarız-ı divaniye. Ottoman state granted exemption from taxes such as avarız-ı divaniye, tekâlif-i örfiye and tekâlif-i şeriye to those in the exempted group according to their services. Due to the conditions of the period, the state was experiencing problems of cash shortage and slowness of transportation. Despite these problems, by applying tax exemption, the state ensured that needs such as security, transportation, repair and raising animals for the palace were met. The state also prevented those with physical and financial disabilities from having trouble paying taxes. Exempted and musellems paid their taxes not in cash but as services.